



Suzana Marjanić, Zooživoti.
Antrozooologija i kritika kapitalocena,
 Institut za etnologiju i folkloristiku,
 Zagreb, 2024., 467 str.

Knjiga *Zooživoti: antrozooologija i kritika kapitalocena* Suzane Marjanić počinje "zoouvodom" ("Životinja koja, dakle, žalost nisam"), u kome su naznačene osnovne istraživačke linije i veze s njenom prethodnom knjigom o etnozooologiji (*Cetera animantia: od etnozooologije do zooetike* iz 2022. godine), dati teorijski okviri i delimično predstavljena logika četvorodelne kompozicije: 1. Zooteorije, 2. Zooživoti, 3. Zooknjiga i 4. Zoograd. Autorka stoji na pozicijama kritike antropocena i kapitalocena, gradeći stav na širokom spektru konkretnih efekata koje je čovečanstvo od XVIII stoleća naovamo uzrokovalo na globalnom planu, destruktivno delujući na praktično sve aspekte ekosistema.

Knjiga i prvo poglavlje otvaraju se tekstom posvećenim Nikoli Viskoviću, profesoru prava na Pravnom fakultetu u Splitu, prvom borcu za prava životinja u regionu, utemeljivaču interdisciplinarnog i transdisciplinarnog koncepta kulturne zoologije, odnosno kulturne animalistike, koju autorka označava kao prostor "od etnozooologije do viševrsne etnografije". Ukazano je i na veliki Viskovićev značaj na polju kulturne botanike te na njegove radove koji su se odnosili na situaciju u regionu devedesetih godina (knjige *Politički ogledi* i *Sumorne godine*, štampane 1990. i 2003.), a koreliraju sa njegovom zooetikom. Dat je i kraći istorijat etnozooloških istraživanja na južnoslovenskom i slovenskom prostoru (M. Hirc, A. Radić, T. Đorđević, T. Macan, A. Gura) i ukazano na neke od trasa u kom pravcu su krenuli akademski naponi u regiji nakon Viskovićevih tekstova – viševrsna etnografija (engl. *multispecies ethnography*) i aktivistički orijentisane studije (engl. *critical animal studies*), s kritičkim otklonom prema "kabinetskoj" zatvorenosti naučnih pristupa, u okviru kojih su životinje "samo zanimljiva tema istraživanja i oblik akademskoga kapitala". Ukazano je, najzad, na Viskovićev ekofeminizam, gde su dovedene u vezu marginalizacija žena i životinja. U tekstu koji sledi analiziran je koncept klanica kao mesta masovnih egzekucija životinja, što Charles Patterson, na tragu Isaaca Bashevisa Singera i Theodora Adorna, označava terminom "holokaust životinja". Ovaj koncept, kritikovan sa stanovišta nekih struja, branjen je argumentom da se ne izjednačavaju žrtve, već da se ukazuje na isti tip (masovnog) zločina, a potkrepljen je, između ostalog, Singerovom pričom *The Slaughterer*, gde se mladi Jevrejin, primoran da postane mesar, odriče Boga (imenovanog sintagmom Andeo smrti), te zapisom lekara SS-ovca Johanneasa Paula Kremera, koji je radio eksperimente na telima žrtava, a u svom dnevniku za Auschwitz skovao sintagmu *anus mundi*: "Danteov Pakao čini se poput šale u odnosu na Auschwitz – *anus mundi*". Veza se uspostavlja i na lingvističkom planu, jer je "životinjski svijet osobito plodan izvor metafora za dehumanizaciju", a onda i za odstrel. Argumentacija se dalje potkrepljuje tekstovima Adorna, J. M. Coetzeea i poglavito člankom Jacquesa Derridaea "Životinja koja, dakle, jesam", u kome se podriva zapadnjački kartezijanizam i hijerarhizacija bića koju on podrazumeva. Prvo poglavlje knjige autorka zaključuje presekom savremenih zoofolklorističkih istraživanja u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji (M. Golež Kaučič, M. Kropelj Telban, B. Vičar, J. Grbić, V. Čulinović-Konstantinović, L. Bajuk, S. Marjanić, M. Pasarić, A. Zaradija Kiš, A. Brenko, M. Detelić, L. Delić, D. Bošković, J. Pandurević, M. Anđelković, Đ. Trubarac Matić, Lj. Radenković, P. Plas) te predstavljanjem animali-

stičkih studija o ulozi i statusu životinje u pozorištu i umetnosti performansa, pri čemu se u nekim od njih životinja jukstaponira s detetom, takođe nemoćnim ili nedovoljno moćnim da posvedoči o sopstvenom iskustvu (Una Chaudhuri, Nicholas Ridout, Romeo Castellucci, Erika Rundle, Simon C. Estok, Michael Peterson i dr.). Ukazano je na manipulaciju životinjama u performansima, što u drastičnim slučajevima vodi doslovnom žrtvovanju na sceni (Pinklec: *Macbeth*, Eurøkaz, 1995), kao i na etičku upitnost i paradoksalnost pokušaja prevladavanja antropocentričnosti uključivanjem životinja u predstave, jer to nije voljni čin životinje. Posebno je značajno pitanje odnosa etike i estetike, odnosno opravdanost ubijanja ili mučenja životinja radi "umetnosti", što je ilustrovano drastičnim fotoinstalacijama Nathalie Edemont, koja prikazuje glave životinja koje je sama dekapitala, "na najhumaniji način na koji je to moguće". Osvrt je načinjen i na medije i degutantne gastroemisije (Rene Bakalović), kao i na zanemarivanje ekoloških implikacija pozorišnih izvedbi (Theresa J. May) te na neminovno preplitanje animalistike i ekokritike.

Drugo poglavlje knjige obuhvata studije o insektima, šišmišu, pčelama i mačkama, koje se uglavnom kreću u rasponu od mitsko-folklornih predstava do savremenih medija, savremene književnosti i savremenog iskustva. Autorka ukazuje na ambivalentan status insekata u različitim tradicionalnim kulturama, poglavito ruskoj i hrvatskoj, koji varira od dobrog znamenja i poželjnog kućnog stanovnika do prokazanosti štetočine, što je u savremenim medijima našlo odraz u "reklamnim strategijama koje sadrže militantne performative ubijanja žohara". Za razliku od hrvatske etnotradicije, koja u bubašvabama i insektima šire prepoznaje štetočine, u nekim oblastima Rusije oni se nisu ubijali jer se verovalo da donose blagostanje ili da se mogu svetiti ako se tamane. Pažnja je dalje posvećena etnografskim zapisima Milana Langa i biologa Kišpatica, fokusiranim na bubašvabu i orijentalnu (crnu) varijantu tog insekta, na tradicionalne načine njihovog istrebljenja, ali i na moderne strategije opisane u Marinkovićevom *Kiklopu* (Flitova štrcaljka) i uspostavljene reklamama i razornim hemijskim sredstvima. Inače ugrožena vrsta sisara – šišmiš – našao se u fokusu autorkinih istraživanja povodom kontroverznog statusa koji je u medijima stekao zahvaljujući pandemiji bolesti COVID-19 i medijskim navodima o poreklu tog virusa. Ukazano je na porast sinofobije na digitalnim društvenim platformama i u političkom diskursu ("kineski virus", "virus Wuhan" i "kung grip"), orkestriranom s tendencijama kapitalističkog monopola, kakva je zabrana prodaje Huawei 5G opreme u Velikoj Britaniji i SAD-u. Naučnom linču na šišmiše, započetom još 2002. godine s otkrićem novoga koronavirusa koji je uzrokovao SARS, suprotstavljena su istraživanja koja pokazuju da ta životinjska vrsta nije odgovorna za pandemiju, pri čemu je argumentacija zasnivana i na izuzetno dugoj kohabitaciji ljudi i šišmiša, koja je vodila međusobnoj adaptaciji u odnosu na bolesti. Medijska demonizacija dovedena je u vezu s teorijama zavere, a pravi razlozi ekocentrično detektovani u deforestaciji i trgovini divljim životinjama, koji se manje pominju jer idu protiv globalne neoliberalne ekonomije. U kontekstu GMO apokalipse autorka razmatra fenomen izumiranja pčela, koji se posmatra izuzetno opasnim jer usled nestanka tih insekata sistem oprašivanja bilja, a onda i proizvodnje hrane ozbiljno su dovedeni u pitanje ("Nestanu li pčele s planete Zemlje, čoveku kao vrsti ostaje još oko četiri godine života", A. Einstein). Načinjen je presek studija koje su dokumentovale štetnost genetski modifikovane hrane, kao i herbicida koji se koriste u proizvodnji GM useva, od monografije Árpáda Pusztaija, "proroka GMO apokalipse" (*Potential Health Effects of Foods Derived from Genetically Modified Plants*), do knjiga Williama Engdahla (*Sjeme uništenja*), Jeffa Smitha (*Sjeme obmane*) ili Marijana Jošta i Thomasa S. Coxa (*Intelektualni izazov tehnologije samouništenja*). Ukazano je, međutim, i na izumiranje autohtonih sorti (u poslednjih 100 godina nestalo je preko 75% kultivisanih vrsta) i dominaciju hibridnih, dobijenih genetskim inženjeringom. Slede tri studije o mačkama – "Mačke profesora Senkera: na primeru Krležinih fiktivnih mačaka, fragmentarno, prema Krležinu mladenačkom anarhoindividualizmu", "Tri mačke/mačora Carolee Schneemann: in memoriam (1939–2019)" i "Mačka koja, dakle, ja jesam". Prvi je tekst usmeren na Krležin opus

i prikaz Salome s atributima angorske mačke, čime pisac “u okviru tema i motiva secesije subvertira secesionistički ikonogram žene-mačke”. Autorka takođe ukazuje na antagonizam s brojnim kiničkim metaforama (“pasje ostrvo”, “hrpa pasje ljubavi”, “mokri psi”, “pasji jezik” i dr.), gde je Salomina mačkolika priroda protivstavljena psu kao simbolu civilizacijskoga cinizma. Krležin koncept Salome dovodi se u vezu i sa Nietzscheovim bestijarijumom, u kome je “žena-mačka određena trima modusima – prevara, senzualnost i igračka priroda”. Analizirane su, međutim, i druge Krležine zoometafore (gorila, cvrčak) te sa pozicija kritičkog animalizma preispitana zloupotreba životinja u ljudskim “glupim historijama” (stradanje konja u ratu). Drugi tekst posvećen je radovima s motivima mačke čuvene američke umetnice performansa Carolee Schneemann – erotskom filmu *Fuses* (1965–1968), s rediteljkinim mačkom Kitschom kao svedokom seksualnog čina, performansu *Up To and Including Her Limits*, u koji je bilo inkorporirano Kitschovo mrtvo telo, te filmu *Kitsch's Last Meal* (1976). Drugom umetničinom mačku Clunyju posvećena je serija od oko 140 fotografija nazvana *Infinity Kisses* (1981–1987), koja svedoči o razdoblju od šest godina zasvedočenih jutarnjih rituala ljubljenja s mačorom, te niz performansa *Cat Scan* (1988) nastao nakon Clunyjeve smrti. Trećem mačku Vesperu, a drugom ljubećem mačku, posvećena je video instalacija *Vesper's Pool* (1999–2000), koja otvara pitanje o međuvrskoj komunikaciji, unatoč svim kulturnim tabuima. Motiv poljubaca s mačorima Suzana Marjanić dovodi u vezu s mitsko-folklornim motivom životinje mladoženje, koji se može interpretirati iz totemističke, psihoanalitičke, feminističke i ekofeminističke vizure. Poslednji rad o mačkama prati izložbu umetnice, istraživačice i aktivistkinje Ivane Filip *Mjerica svih stvari* postavljenu u galeriji Atelijeri Žitnjak (Zagreb, 25. 3. – 16. 4. 2022.).

Treće poglavlje čine radovi zasnovani na interpretacijama književnih i usmenih narativa iz animalističke perspektive, a započinje analizom Držićevog bestijarijuma. U toj studiji načinjen je najpre presek renesansnog poimanja “lanca bića”, koji podrazumeva hijerarhiju od kamena, preko biljaka, ptica, sisara i čoveka do anđela, da bi se potom prešlo na Držićev koncept “bjestije, čovjeka nahvao”. Taj je koncept deo antitetički strukturiranog etosa, koji pretpostavlja postojanje “ljudi nahvao” i “ljudi nazbilj”, što čoveka egzistencijalno pozicionira između zveri i anđela. Držićev bestijarijum, kako pokazuje Suzana Marjanić, okuplja i fantastične i realne životinjske likove ili figure sa životinjskim atributima (satir, grlica, slavuj, medved, vuk i dr.), čemu bi se moglo dodati i simboličko uvođenje animalističkog koda putem nominacije likova, etimološki uglavnom vezane za vuka (Vukosava, Vlah Vukodlak i sl.), ili samo pomenima mitsko-folklornih bića (zmaj, basilisk). Ukazano je na veliki broj kratkih proznih formi (poslovice, poslovičnih poređenja, kletvi, psovki i dr.) sa životinjama kao referentnim figurama, kao i na sinonimnu ili osobenu zooleksiku u Držićevom opusu. Druga tri rada u okviru ovog poglavlja bave se usmenim žanrovima – bajkom i epskom pesmom: “Žanr (i) interpretacije: bajke/priče o mladoženjama-životinjama (arhetip Ljepotica i Zvijer) i ženama-životinjama i njihove interpretacije”, “Dva epsko-animalistička susreta u interpretacijama Mirjane Detelić i Natka Nodila – utva zlatokrila i sokol”, “Bajka i zoetika: bajkovita matrica animalističkih književnih djela”. U prvom se kreće od bajke *Babina Bilka*, koju je zapisala Maja Bošković-Stulli 1957. godine u Gorjanima kraj Đakova, s ključnim akterima svinjarem Jozom i vilinskom prasicom, za koju se u epilogu ispostavlja da je prelepa devojka, potencijalno i vila, da bi se muški pandan pronašao u bajkama o zmiji mladoženji, vilinskom prascu ili ježu mladoženji. Na tragu referentne literature, te se bajke posmatraju u kontekstu totemizma, dok psihoanalitički ključ simboliku vidi u prevladavanju seksualnih tabua i oslobađanju seksualnosti koja se doživljava kao nešto “zazorno i navodno životinjsko”. Autorka podseća da se narativi o mladoženji životinji moguće oslanjaju na mit o Amoru i Psihi, ukazujući i na alegorijsku interpretaciju Natka Nodila u kontekstu Müllerove mitologije prirode, koji je u njima video relik nebeske hijerogamije (venčanje Ognja sa Zorom). Druga studija o bajkovitim matricama vezuje se za autorske tekstove – za ilustrovanu “animalističku bajku” *Četvrta zraka* Zlatka Tomića (2016) i “radikalnoanimalistički roman” *Potraži me ispod duge* (1993) Bernarda Jana (inače, prevodioca knjige Charlesa

Pattersona *Vječna Treblinka: naše postupanje prema životinjama i holokaust*, Zagreb 2005), te knjigu *Prazni kavezi* Toma Regana (2004), putem kojih autorka u ekokritičkom ključu pokazuje kako se kod mladih čitalaca formira svest o pretnji koju filozofija i praksa antropocena predstavljaju za celokupan ekosistem. Najzad, dominantno folkloristička istraživanja u knjizi bave se i "ornitološkom estetikom", odnosno epskom animalistikom u jukstapoziciji devetnaestovekovnog interpretativnog metoda Natka Nodila sa modernim semiotičkim istraživanjima Mirjane Detelić, s posebnim fokusom na njihova tumačenja figura utve zlatokrile, božje ptice, i sokola, koji se u epskim svetovima koristi i u adhortativnom i u počasnom obraćanju ratniku.

Poslednje, četvrto poglavlje knjige bavi se životinjom u gradu: životinjom kao temom izložbi i gradskog folklor, statusom kućnih ljubimaca, slikama životinja u novim medijima i teorijama zavere, najšire – konceptualizacijom i figuriranjem životinja u urbanim narativima i savremenim praksama življenja. Autorka se nanovo vraća studijama Nikole Viskovića, koji u hrvatsku kulturnu zajednicu uvodi "istraživanje fenomena kućnih ljubimaca iz kulturnoanimalističke perspektive u svojoj zooetičkoj knjizi *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (1996)" i među prvim pokreće pitanje petišizma kao vrste specizma. Pozivajući se na knjigu *Značaj djece i životinja: društveni razvoj i naša povezanost s drugim vrstama* (1998) Genea Myersa, Suzana Marjanić akcentuje potencijalan značaj sociologije odgoja dece i njihove veze sa životinjama na odnos budućih generacija prema drugim vrstama i ekosistemu u celini, što bi se moglo odraziti na "budućnost naše planete u globalnim klimatskim promjenama i kataklizmama", ali ukazuje i na značaj kućnih ljubimaca, odnosno "životinja za druženje" za odrasle, kao i na niz angažovanih projekata i izložbi. Razmatran je, dalje, status ljubimaca u vreme izbijanja i trajanja pandemije koronavirusa i aktiviranje ekološke priče o zoonozama, bolestima koje prelaze sa životinja na ljude, pri čemu su zanemarivani aspekti deforestacije, visoke potrošnje životinjskog mesa, neodržive poljoprivredne prakse i klimatskih promena. U sledećem tekstu Suzana Marjanić ukazuje na susticaj teoretskih okvira u kojima "se studiji životinja (engl. *animal studies*) susreću s urbanim studijima (engl. *urban studies*)". Načinjen je nanovo osvrt na pet kulturu, na projekciju elitizma na životinjski svet (izložbe čistokrvnih mačaka), ali i na zoovrtove, s ishodištima u kolonijalnoj reprezentaciji (osvajanje egzotičnih zemalja), divlje životinje vezane za grad (uglavnom ptice, insekte, šišmiše, mišve i pacove) te simboličko prisustvo životinja u urbanoj sredini (reklamni plakati, murali i sl.). Autorka ukazuje i na klasifikaciju mačaka Bruna Beljaka na feralne (engl. *feral*), divlje (engl. *wild*), slobodnoživuće, gde spadaju ulične gradske mačke, urbane (kućni ljubimci) i ruralne, koje su zadržale ulogu lovica i čuvara kuća. U tekstu "Primatologinje, trimatkinje: njihovi afričko/azijski-primatski zapisi" Suzana Marjanić najpre na tragu Jane Goodall, Joan Dunayer i Desmonda Morrisa problematizuje biološku divergenciju čoveka i čovekolikih majmuna, podsećajući da čovek pripada primatima i da sa ostalim pripadnicima grupe (orangutani, gorile, šimpanze, giboni, bonobe) deli oko 98% gena, da bi se potom fokusirala na rad i sudbinu Dian Fossey, koja je 1985. godine ubijena zbog aktivnosti na zaštiti planinskih gorila u Ruandi (dokumentovanih u knjizi *Gorile u magli*, prema kojoj je snimljen i istoimeni film), zatim na Jane Goodall, koja proučava šimpanze u tanzanijskom nacionalnom parku Gombe, te napose na naporima i tekstovima Birutė Mary Galdikas, poznate po proučavanju orangutana na Borneu. Pažnja je posvećena i projektu *Man-Like Apes: Chimps, Gorillas, Orangutans, and European Explorers*, koji vodi Shira Shmueli, a "ispituje kako su susreti sa živim i mrtvim čovekolikim majmunima proizveli ideje o čovečanstvu, rasi i poretku prirode". S animalističkih i ekokritičkih pozicija promišlja se i o fenomenu globalnog zagrevanja, za koje se u medijima po pravilu krivi emisija štetnih gasova, dok se prećutkuje uloga mesne i mlečne industrije, koje u velikom procentu nusproduktima doprinose globalnom zagrevanju, topljenju lednika i promeni klime (primera radi, u Evropi 17% emisije metana potiče od životinjskog đubriva). Najzad, Suzana Marjanić se u kontekstu teorija zavere bavi jednim od novijih romana Stephena Kinga – *Mobitel* (*The Cell*, 2006), u kome u "zombi-hororviziji [...] u jednom danu

preko mobitelne mreže agresivan virus među ljudima koji koriste mobitele širi ludilo (zvjersko ubijanje drugih) ili ih potiče na samoubojstvo". U tom žanrovski kompleksnom romanu zaraza putem repetitora povezuje se s aktualnim narativima o opasnostima od 5G mobilne mreže, koja se smatra prekretnicom četvrte industrijske revolucije, a analogije se uspostavljaju i sa strahovima od terorističkih napada. U filmskoj verziji romana, ističe autorka, dat je alternativni kraj, a dvostruki završetak asocira model hologrfskoga svemira zasnovan na kvantnoj fizici, "koji pokazuje da su naš svijet i sve u njemu [...] projekcija iz razine stvarnosti koja je u toj mjeri izvan naše da je doslovno izvan i prostora i vremena" (David Bohm, Karl H. Pribram). Knjiga je završno zaokružena zoopostskriptumom "Od robotskog psa Sparka do zoorobotskih platformi danas", gdje je naglasak na robotskim kućnim ljubimcima koji se u nekim zemljama koriste u domovima za starije osobe kao i, primjerice, za osobe oboljele od demencije.

Knjiga Suzane Marjanić *Zooživoti: antrozoologija i kritika kapitalocena* zasnovana je na osnovnim premisama kulturne i kritičke animalistike kao i ekokritike – na poništavanju bekonovskog i dekartovskog creda, utemeljenog na poimanju da je čovek središte sveta i specističkom razdvajanju prirode i kulture. U njoj je sa velikom erudicijom i na bogatoj literaturi zasnovanim istraživanjima i promišljanjima u više sfera angažovano prisutan napor da se demistifikuju antropocentrična pozicija i praksa savremenog čoveka. Životinje se posmatraju u kontekstu umetnosti (folklorni žanrovi, pisana književnost, pozorište, performans, film, fotografija), urbane kulture (murali, gradska predanja, teorije zavere i dr.), kapitalocena (mesna i mlečna industrija, iskrčivanje šuma, vađenje ruda, genetski modifikovana hrana itd.) i antropocena (izumiranje vrsta, globalno zagrevanje, promena klime), s najmanje dvostrukom vizurom etike i estetike, pri čemu je pažnja posvećivana i folklornim toposima i modernim stereotipima (životinja mlada/mladoženja, žena mačka i sl.). Bogato zahvaćeno interdisciplinarno polje, pristup krajnje aktuelnim fenomenima i hrabro mapiranje problema urbane civilizacije svakako su preporuka za širok čitalački krug.

Lidija Delić



Ljubinko Radenković, Pas naš prijatelj (narodne i savremene priče o psima), Akademska knjiga, Novi Sad, 2024., 215 str.

Slovenska folkloristika je 2024. godine postala bogatija za još jednu monografiju autora Ljubinka Radenkovića *Pas naš prijatelj (narodne i savremene priče o psima)* u izdanju Akademske knjige iz Novog Sada.

Knjiga otpočinje uvodnom rečju, za kojom slede poglavlja "Psi u srpskim narodnim pripovetkama i predanjima", "Savremene priče o psima" i "Prilozi", u okviru kojih su dati: "Komentari o narodnim pripovetkama", "Rečnik manje poznatih reči i izraza", "Predstave o psu u narodnoj